

Szabina Csontos & Gábor Pusztai

De koning op het dievenpad

Karel ende Elegast en Koning Matthias gaat stelen – een vergelijking

Abstract

This study examines two stories from the Middle Ages: The Dutch knight novel, *Karel ende Elegast* and the Hungarian folk tale, *Mátyás király lopni megy* [King Matthias goes stealing]. In both stories, the king in disguise goes to steal with an accomplice (an experienced thief). As a result, an attack on the king on the next day is prevented. The motif of the king in disguise having to go stealing to uncover a conspiracy against him is a universal fairy tale motif. In different countries and cultures, one can find this wandering motif from Norway to Mongolia. In this study, we want to make a Hungarian contribution to this research.

Keywords: Karel ende Elegast, Mátyás király lopni megy, folk tales, wandering motif, Middle Ages

Inleiding

In deze studie worden twee verhalen uit de middeleeuwen onderzocht: de voorhoofse ridderroman, *Karel ende Elegast* en het Hongaarse volkssprookje, *Mátyás király lopni megy* [Koning Matthias gaat stelen]. In beide verhalen gaat de vermomde koning met een medeplichtige (een ervaren dief) stelen en als gevolg wordt een aanslag op de koning op de volgende dag voorkomen. Het motief van de vermomde koning die moet gaan stelen om een samenzwering tegen hem te ontdekken, is een universeel sprookjesmotief. In verschillende landen en culturen vind je dit zwerfmotief van

Noorwegen tot Mongolië.¹ In deze studie willen wij een Hongaarse bijdrage leveren aan dit onderzoek.²

Karel ende Elegast gaat over de centrale figuur van de voorhoofse romans, Karel de Grote (747–814), koning van de Franken en later keizer van het Heilige Roomse Rijk. Karel is volgens het verhaal op een nacht in zijn kasteel in Ingelheim aan het slapen, maar in zijn droom verschijnt een engel. De engel roept Karel drie keer op om te gaan stelen. Na lang aarzelen gaat de koning alleen in het donker naar het bos om te gaan stelen, waar hij Elegast, zijn vroegere leenman ontmoet. Hier stelt zich Karel als Adelbrecht aan zijn vroegere vazal voor omdat hij zijn ware identiteit niet wil onthullen. Elegast was vroeger door Karel verbannen, maar als vazal was Elegast toch trouw aan de koning gebleven. Ze gaan dus samen stelen naar het kasteel van Eggeric, de zwager van Karel. Tijdens de inbraak beluistert Elegast onder het bed in de slaapkamer het gesprek tussen Eggeric en zijn vrouw, de zus van Karel. Uit het gesprek wordt duidelijk dat Eggeric de volgende dag een aanslag wil plegen op de koning. Zijn vrouw protesteert hiertegen heftig, waarop zij door Eggeric wordt geslagen. Elegast sluipt de kamer uit en vertelt aan Adelbrecht alias Karel, die buiten op Elegast wacht, wat hij gehoord heeft. Elegast wil snel naar Ingelheim gaan, om de koning te waarschuwen. Karel rijdt ook naar Ingelheim terug omdat hij er vóór Elegast wil zijn. Elegast wordt door de koning ontvangen (die door Elegast niet werd herkend) en hij vertelt alles over de geplande aanslag. Eggeric en de samenzweervers worden de volgende dag ontdekt, ontwapend en gearresteerd. Eggeric ontkent alle beschuldigingen, dus er moet een tweegevecht, een soort godsoordeel komen. Tijdens het duel doodt Elegast Eggeric en krijgt als beloning het kasteel en de vrouw van de verrader.³

In het Hongaarse volkssprookje *Koning Matthias gaat stelen* is de centrale figuur de Hongaarse koning Matthias Corvinus (1443–1490). Onder Matthias Corvinus was de bloeitijd van het middeleeuwse Hongaarse koninkrijk. Het land had een sterke centrale macht, verdedigde zich met succes tegen het Ottomaanse rijk in het zuiden en breidde zijn grenzen uit naar het westen en noorden. Renaissance kunst bloeide in het koninklijke hof en kunstenaars uit verre landen werden aangetrokken om in opdracht van Matthias te werken. Na de dood van de Hongaarse koning in 1490 verzwakte de centrale macht, bestuur en leger toonden de tekens van verval tot uiteindelijk in 1526, in de slag bij Mohács het Turkse leger de Hongaarse troepen versloeg en daarmee een deel van het land voor 150 jaar onder Turkse bezetting kwam. Matthias Corvinus was dus voor het nageslacht een modelvorst, een symbool van macht, sterkte en vooral recht-

vaardigheid. Hij werd een bekende figuur van volkssprookjes, waarin koning Matthias vermoemd onder het volk corruptie, misstanden, willekeur en onrechtvaardigheid ontdekte, zich aan het einde als koning onthulde en de schuldigen (meestal rijke en hooggeplaatste mensen) bestrafte. De talloze sprookjes over Matthias Corvinus in Hongarije waren eeuwenlang enorm populair. In de verzameling van deze teksten door Ildikó Kriza zijn 120 sprookje geselecteerd.⁴

In het volkssprookje *Koning Matthias gaat stelen* ging de vermoemde koning naar een waarzegster, een zigeunervrouw die hem voorspelde dat hij moest gaan stelen, anders zou hij plotseling (op zijn volgende naamdag) overlijden. Maanden later (direct voor zijn naamdag) ging de koning weer vermoemd onder het volk en ontmoette hij een soldaat in een kroeg die ook wilde gaan stelen. Samen besloten ze om bij de hoofdminister te gaan inbreken. De soldaat ging het kasteel binnen, terwijl de koning buiten moest wachten. De soldaat was net het zilveren bestek van de hoofdminister aan het inpakken, toen onverwachts de hoofdminister en zijn vrouw verschenen. De soldaat kroop snel onder het bed en van daaruit beluisterde hij het gesprek tussen de hoofdminister en zijn vrouw. De man vertelde aan zijn vrouw dat hij de volgende ochtend de koning wilde vergiftigen, maar de vrouw protesteerde heftig hiertegen, waarop de man kwaad werd en tegen de vrouw begon te schreeuwen. De soldaat sloop even later het kasteel uit en vertelde aan de vermoemde koning (die hij voor een Duitse soldaat hield) wat hij gehoord had. De volgende ochtend beval koning Matthias de minister, die hem de gifbeker toereikte, uit de beker te drinken. Kort daarna stierf de hoofdminister vanwege het vergif dat in de koffie zat. Vervolgens werd de soldaat ondervraagd met wie hij ging stelen. De soldaat gaf aan dat het een onnozele Duitse soldaat was. Omdat de soldaat de koning niet heeft herkend, trok koning Matthias zijn vermomming weer aan en ging voor de soldaat staan. Op die manier ontmaskerde de koning zichzelf en werd uiteindelijk door de soldaat herkend. De soldaat kreeg voor zijn trouw aan de koning een beloning: hij mocht met de vrouw van de hoofdminister trouwen, werd tot generaal bevorderd en kreeg een landgoed.⁵

De hoofdpersoon, Matthias is een middeleeuwse, historische persoon en er zijn al uit de 15de eeuw sagen, heldenliederen en verhalen bekend, maar dit sprookje is waarschijnlijk uit de 18–19de eeuw. In de tekst worden namelijk munteenheden, maateenheden en militaire begrippen genoemd die in de tijd van Matthias, in de 15de eeuw dus nog niet bestonden, maar wel typisch zijn voor de 18–19de eeuw. Het sprookje *Koning Matthias gaat stelen* kent door de mondelinge overlevering, net als de andere Koning

Matthias-sprookjes, verschillende versies. Bijzonder populaire Koning Matthias-sprookjes kennen zelfs honderden verschillende versies. Bij voorbeeld zijn er van *Koning Matthias en de rechter van Kolozsvár* 512 verschillende versies bekend.⁶ Met het verzamelen, neerschrijven en catalogiseren van de Hongaarse sprookjes ging men zich naar Duits voorbeeld pas begin 19de eeuw bezighouden.⁷ In de tijd van de romantiek werd dit sprookje *Koning Matthias gaat stelen* door sprookjesverzamelaars opgeschreven in de stad Kecskemét. Het verhaal over koning Matthias is ongetwijfeld een sprookje. Maar we kunnen ons natuurlijk afvragen in hoeverre kan *Karel ende Elegast* als sprookje worden gezien?

Karel ende Elegast kennen wij als ridderroman, maar we kunnen naast christelijke motieven (een engel, Gods hulp vragen, bidden enz.) en motieven van de voorhoofse roman ook sprookjeselementen in de tekst ontdekken. We gaan nu kort in op de sprookjeselementen. De positieve held van het verhaal, Elegast beschikt over een aantal bovennatuurlijke eigenschappen. Hij heeft een toverkruid waardoor hij de dieren kan verstaan of hij kan bereiken dat door een magische spreuk iedereen in slaap valt. Hij kan ook alle sloten openen. We kunnen deze eigenschappen als bovennatuurlijke krachten beschouwen.⁸ Deze elementen: toverij, toverkracht en toverspreuken zijn typische bestanddelen van sprookjes.⁹ Op basis hiervan kunnen we zeggen dat *Karel ende Elegast* duidelijke sprookjeselementen heeft, die waarschijnlijk van andere sprookjes in de ridderroman werden overgenomen. Kortom is *Karel ende Elegast* een mengsel van een ridderroman en van een sprookje.

De internationale en de Hongaarse indeling van sprookjes

Sprookjes zwerven in de cultuur van verschillende volkeren. Dat is de verklaring ervoor dat bij voorbeeld Oosterse elementen in Hongaarse verhalen zitten of dat bepaalde Europese sprookjes ook in Noord-Amerika of in Afrika aanwezig zijn. Er kan bewezen worden dat sprookjes zich op een bijzondere literaire manier kunnen verspreiden. Op dit gebied moeten twee Finnen genoemd worden: Kaarle Leopold Krohn (1863–1933) en Antti Amatus Aarne (1867–1925). Op basis van de inhoud van de sprookjes probeerden ze de archetypen van de sprookjes te bepalen. Ze hebben de sprookjes met elkaar vergeleken en gecategoriseerd. Op basis van hun werk heeft de Hongaarse folklorist en sprookjesonderzoeker János Honti (1910–1945) de eerste catalogus van Hongaarse sprookjes in 1928 gepubliceerd.¹⁰

De bewerking (Aarne – Thompson) van Aarnes werk waarin met internationale ervaringen ook rekening werd gehouden, werd geschreven door de Amerikaanse sprookjesonderzoeker Stith Thompson (1885–1976) in 1928¹¹ en nog een versie uit 1961.¹² Het derde classificatiesysteem werd gemaakt door de Russische literatuurwetenschapper en folklorist Vladimir Propp (1895–1970). In zijn werk, *De morfologie van het toversprookje* uit 1928 categoriseert hij de sprookjes op een andere manier dan Aarne en Thompson. De bovengenoemde systemen maken onderscheid tussen de sprookjes op basis van type, motief en functie. De Duitse literatuurwetenschapper en sprookjesonderzoeker Hans-Jörg Uther (1944) hield rekening met de kritieken en commentaren die de Aarne-Thompson classificatie kreeg. Hij ontwierp een verbeterde versie in drie banden onder de titel *The types of international folktales. A classification and bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson* die in 2004 werd gepubliceerd (afkorting: ATU – Aarne/Thompson/Uther).¹³

Op basis van de twee belangrijkste werken (dat van Antti Aarne en van Stith Thompson) werd het tweede Hongaarse werk over sprookjes geschreven onder de titel *Magyar népmesetípusok* [Hongaarse volkssprookjestypen]. Het werk werd geschreven door de Hongaarse etnograaf en sprookjesonderzoeker János Nagy Berze (1879–1946) en werd postuum in 1957 in twee banden gepubliceerd. Er is nog een derde versie Hongaarse sprookjes-catalogus, de *Magyar Népmesekatalógus* [Hongaarse volkssprookjescatalogus] die in 1982 onder redactie van Ágnes Kovács (1919–1990) door de Hongaarse Academie der Wetenschappen (MTA) werd uitgebracht. Het probleem was dat men met behulp van deze systemen de archetypen van de sprookjes uiteindelijk niet kon vaststellen. Maar ze waren wel geschikt om vergelijkingen te trekken tussen verschillende verhalen op internationaal niveau.¹⁴ Vooral Europese sprookjes krijgen een AT (Aarne – Thompson) index. De AT-index helpt dus aanverwante verhalen uit verschillende landen te identificeren. En met de hulp hiervan kunnen we vergelijkbare motieven in de sprookjes ontdekken. Onder het nummer 951A kan men over een koning en een rover lezen, en onder het nummer 952 over een koning en een soldaat.¹⁵ In de verhalen vanaf nummer 950 tot 969 is er sprake van diefstal.¹⁶

Karel ende Elegast valt onder AT 952.¹⁷ Verhalen bijvoorbeeld uit Friesland, Groningen en Uitdam (Noord-Holland) die op *Karel ende Elegast* lijken, worden ingedeeld bij AT 952. De AT 952 verhalen gaan over een koning en een soldaat, zoals bij voorbeeld het sprookje *Der Stiefel von Büffelleeder* [De laars van buffelleer] van de gebroeders Grimm. *Karel*

ende Elegast kan beschouwd worden als de oudste Nederlandstalige bewerking van de AT 952 verhalen. In plaats van de oorspronkelijke soldaat is er een ridder, Elegast in de ridderroman.¹⁸ Er zijn talrijke overeenkomsten tussen de AT 952 verhalen (de vermoede koning wiens leven uiteindelijk wordt gered door de ridder of soldaat ontmoet die ridder of soldaat in het woud; soms beschikt de ridder of soldaat over toverkracht; later ontdekt de ridder of soldaat dat hij de koning ontmoette, de verraders worden ontmaskerd; ten slotte krijgt de helper beloning) maar men kan natuurlijk ook kleine verschillen vaststellen. De bovengenoemde elementen zijn aanwezig in Duitse, Tsjechische, Poolse, Litouwse, Russische en Mongoolse sprookjes die onder AT 952 vallen.¹⁹

In het Hongaarse classificatiesysteem (*Magyar népmesekatalógus* van Ágnes Kovács) wordt het verhaal, *Koning Matthias gaat stelen* ingedeeld onder nummer 952.²⁰ Met andere woorden *Karel ende Elegast* en *Koning Matthias gaat stelen* vallen onder dezelfde categorie: onder AT 952.

De vermoede koning op dievenpad als zwerfmotief

Het motief over de koning die vermoed moet gaan stelen is één van de bekendste motieven in *Karel ende Elegast*. Nog voordat *Karel ende Elegast* op schrift werd gesteld, werd er in verschillende Latijnse werken vermeld dat er sprake was van een orale traditie over de koning die als dief rondloopt.²¹ ‘Reeds lang bekend is de vermelding in een kroniek van de Franse historiograaf Alberic des Troisfontaines (circa 1240) van een complot tegen Karel de Grote, waarover het dan heet: *ut in cantilena dicitur ad istam conpirationem cognoscendam Karolus Magnus monitu angeli ivit de nocte furari* (vertaling uit het boek: zoals in een lied wordt verteld, ging Karel de Grote, om deze samenzwering aan de weet te komen, op advies van een engel uit stelen).²² In de Lage Landen, in Frankrijk en in Stiermarken kan men de sporen van de verhaalstof over Karel de Grote’s dieventocht al voor 1300 ontdekken.²³ ‘En achter de legendevorming rondom Karel de Grote en zijn metgezel doemt nog een sprookjesschema op dat waarlijk universele verbreiding kent.’²⁴ Het motief over een vermoede koning die met een professionele dief moet gaan stelen om een samenzwering aan het licht te brengen, is aanwezig in meerdere landen: in Mongolië, Litouwen, Sicilië, Finland, Griekenland, Duitsland, Bohemen maar ook in het oude Egypte.²⁵ Bovendien kunnen we het ontdekken in Korea, maar ook in Abchazië.²⁶ Hieronder volgen enkele voorbeelden.

Chanson de Basin en de Oudnoorse *Karlamagnús saga*

Chanson de Basin is een verhaal over Karel de Grote en Basin, een tovenaer en dief. Helaas bleef er niets over van deze tekst maar we kennen bewerkingen zowel in het Oudnoors als in het Middeldeens die op basis van de Oudnoorse versie werd geschreven.²⁷ ‘De *Karlamagnús saga* is een Oudnoorse compilatie van vertalingen van een aantal Oudfranse chansons de geste, van een Engelse tekst en van gedeelten uit in het Latijn geschreven werken [...]’²⁸

Karel ende Elegast en het eerste hoofdstuk van de *Karlamagnús saga* zijn vergelijkbaar.²⁹ En daarom mogen wij zeggen dat ze vermoedelijk uit dezelfde bron afkomstig zijn maar ze zijn twee totaal verschillende verhalen.³⁰ Hoewel er toch verschillen tussen hen zijn wat hun inhoud betreft. Het eerste hoofdstuk van de *Karlamagnús saga* gaat over Pippijns zoon, Karel. Pippijn stierf en een paar ridders smeedden een complot tegen Karel. Maar dan verscheen er een engel en op advies van hem ging Karel met een paar vertrouwelingen naar de Ardennen. De situatie werd dus weer veilig voor Karel, maar de engel verscheen nog een keer: de boodschap was dat Karel uit stelen moest met Basin, de dief. Karel twijfelde niet aan de boodschap van de engel en deed wat hem werd opgedragen. Namlun, een ridder van Karel, vertelde aan Basin dat Karels nieuwe naam Magnús was en dat hij alleen deze naam mocht gebruiken als hij Karel wilde aanspreken. Ze gingen naar Renfrei’s kasteel. Magnús ging niet binnen, hij stond buiten bij de paarden terwijl Basin waardevolle dingen stal uit het kasteel. Zoals Basin wilde Magnús ook stelen en daarom gingen ze samen naar binnen. Basin wilde aan Magnús een les geven in stelen. Magnús was in Renfrei’s slaapkamer terwijl Basin het paard van Renfrei probeerde te bemachtigen, zonder succes. De sterke en bijzondere stem van het paard maakte iedereen wakker. Toen het weer rustig werd, spraken Renfrei en zijn vrouw over het complot. Tijdens het gesprek werden ook de namen van de samenzweerders genoemd. De vrouw probeerde Magnús te verdedigen en haar man van zijn kwade plannen af te brengen. Als reactie hierop kreeg de vrouw een oorveeg en het bloed van de vrouw werd in een handschoen opgevangen door Magnús. Daarna viel iedereen in slaap vanwege Basins speciale toverformules. Ze stalen het paard en gingen weg. Maar de engel verscheen nog een keer en op zijn advies ging Karel met Basin naar Poitiers. Karel werd geconfirmeerd en kreeg de naam, *Karlamagnús*. Ze organiseerden een bijeenkomst en nodigden de raadgevers ook uit. Hier kwam iedereen te weten dat er een complot tegen Karel ophanden was. Karel moest met een heleboel ridders naar Aken om de stad te verdedigen. Bij de kroningsplech-

tigheid, die met Pinksteren plaatsvond, waren alle edelen aanwezig. Ook de getrouwen aan Karel, maar ook de samenzweerdere. Karel ging na de ceremonie naar zijn slaapkamer waar de samenzweerdere hem wilden doden, maar ze werden gepakt. Renfrei gaf niks toe, maar er waren sterke bewijzen en hij werd dus geëxecuteerd. Uiteindelijk kreeg Basin, de dief de goederen en de vrouw van Renfrei als beloning.³¹

In *Karel ende Elegast* moest de engel de koning ervan overtuigen dat hij moest gaan stelen. Maar in de *Karlamagnús saga* twijfelde Karel geen moment aan de boodschap van de engel. In *Karel ende Elegast* en in *Koning Matthias gaat stelen* ging de koning incognito uit stelen, maar dit verhaal vermeldde de vermomming niet. Basin wist vanaf het eerste moment dat hij Karel ontmoette. Toch had Karel in beide verhalen een pseudoniem: in *Karel ende Elegast* stelde de koning zich voor aan Elegast als Adelbrecht, en in de *Karlamagnús saga* heette hij (Karla)Magnús. Koning Karel en koning Matthias kwamen hun helper toevallig tegen, in het bos of in een kroeg. Maar in dit verhaal was er geen sprake van een toevallige ontmoeting: Karel wist dat hij met Basin uit stelen moest gaan. De onhandigheid van de koning tijdens de inbraak was heel duidelijk in *Karel ende Elegast* en in *Koning Matthias gaat stelen*. Hierover was er geen informatie in de *Karlamagnús saga*. We weten dat de koning eerst buiten moest wachten en daarna ging hij binnen met Basin omdat deze de koning wilde leren hoe hij zou moeten stelen. Basin en Elegast beschikten over toverkracht maar de soldaat in *Koning Matthias gaat stelen* had geen speciale krachten. In de twee basisverhalen hoorde de helper, dus de dief het plan van de samenzweerdere, maar in dit verhaal hoorde Karel het met zijn eigen oren. In alle drie verhalen had de vrouw van de samenzweerder een belangrijke rol. Ze verzetten zich tegen de plannen van hun man. De vrouw van Renfrei en van Eggeric kreeg een oorveeg en hun bloed was hiervoor het bewijs. In *Koning Matthias gaat stelen* werd de vrouw niet mishandeld, maar zij moest wel doen wat haar man wilde. En tenslotte kregen de helpers van de hoofdpersonen in alle drie verhalen een beloning: de helper kreeg onder andere de vrouw van de hoofdsamenzweerder.

Een Mongools verhaal: Edzjenj Chan

Edzjenj Chan wilde zijn toekomst weten en daarom raadpleegde hij de wichelaars. Ze vertelden aan hem dat zijn leven in gevaar was, maar hij kon aan de dood ontkomen als hij ging stelen. Edzjenj Chan verliet stiekem zijn

paleis en kwam een andere man tegen. Samen gingen ze naar Kok Dzjandzjin om van hem te stelen. De dief verwierf een schaap maar Edzjenj Chan verklaarde dat hijzelf stuntelig was en daarom wachtte hij buiten naast de yurt, een speciale tent voor nomaden. Maar Edzjenj Chan kon Kok Dzjandzjin en zijn vrouw zien door een kleine opening in de yurt. Ze spraken over een flesje dat de man als cadeau aan Edzjenj Chan wilde geven. Zijn vrouw begreep niet waarom dat flesje zo belangrijk was en de man wilde dat niet vertellen, maar daarna wijdde Kok Dzjandzjin zijn vrouw in het geheim in. In dat flesje zat vergif omdat ze dachten, als Edzjenj Chan stierf, kon hun zoon de troon bestijgen. Hierna liepen Edzjenj Chan en de dief weg. Toen Kok Dzjandzjin de volgende dag bij Edzjenj Chan met het flesje aankwam, zei Edzjenj Chan tegen hem dat hij ziek was en vanwege de ingenomen medicijnen wilde hij op dat moment niet drinken. Maar hij wilde wel dat Kok Dzjandzjin een glaasje van zijn eigen cadeau dronk. Kok Dzjandzjin wees dit voor het eerst af, maar toen zijn gastheer hierop aandrong moest hij de vergiftigde drank opdrieken, waarop hij stierf. Edzjenj Chan liet later de dief brengen en gaf hem een beloning, hoewel de dief eerst bij hoog en laag ontkende dat hij de vorige nacht uit stelen ging. Dit Mongools verhaal en de overeenkomsten met *Karel ende Elegast* waren in Nederland al aan het einde van de 19de eeuw bekend.³²

De overeenkomsten tussen dit Mongools verhaal en de Nederlandse ridderroman zijn duidelijk, maar er zijn delen en elementen die niet aanwezig zijn in *Karel ende Elegast*. Wat als eerste opvalt is dat er geen sprake was van vermomming, maar de dief herkende de koning niet. En in plaats van een engel kreeg Edzjenj Chan de boodschap van de wichelaars. Dit lijkt meer op het sprookje over koning Matthias die door de zigeunervrouw, een waarzegger op de hoogte werd gebracht van het gevaar. Misschien is dit feit te danken aan de verschillende religies: het christendom en het heidendom.³³ Edzjenj Chan erkende dat hij onhandig was en daarom wachtte hij buiten, zoals koning Karel en koning Matthias. Het object van de diefstal was ook anders: in *Karel ende Elegast* was er sprake van geld en het zadel van Eggeric, in *Koning Matthias gaat stelen* stal de dief het tafelzilver dat ook heel veel geld betekende. In het Mongoolse verhaal stalen ze een schaap. In de verhalen werd de verrader op verschillende manieren ontmaskerd en hij wilde de koning op een andere manier uit de weg ruimen. In *Karel ende Elegast* kunnen wij over een gewapende aanval lezen, maar het Mongoolse verhaal lijkt meer op *Koning Matthias gaat stelen*, waarin men de koning wilde vergiftigen. In het Mongools verhaal hoorde de koning het plan van de verrader met zijn eigen oren. Maar in de twee basis-

verhalen kwam eerst alleen de dief te weten dat er een complot tegen de koning werd gesmeed.

Een Litouws verhaal: Kaip viens karalius vogt' ėjo

De titel van dit verhaal luidt in het Nederlands als volgt: Hoe een koning uit stelen ging. En dit sprookje werd te boek gesteld in 1895 door Vencas Basanavicius.³⁴ Wichelaars voorspelden de koning zijn toekomst. Hieruit bleek dat hij moest gaan stelen anders zou hij sterven. De koning vermomde zich als dief. Onderweg naar de stad ontmoette hij een andere dief. Ze raakten in gesprek en de vorst verklaarde dat hij ook een dief was. Samen besloten ze om te gaan stelen bij de zogenaamde ouderman.³⁵ Eerst stelde de koning voor om bij de koning te gaan stelen, maar hij kreeg meteen een klap van de dief die daarmee duidelijk aangaf dat hij dat niet wilde. Ze gingen dus bij de ouderman stelen, maar plotseling kwam de ouderman thuis. Hierop kropen de dieven onder de bedstee. Van onder het bed hoorden zij het gesprek van de ouderman en zijn vrouw. Ze spraken over hoe ze de koning de volgende dag wilden doden: met een vergiftigde drank. Toen de ouderman en zijn vrouw in slaap vielen ontsnapten de dieven uit de kamer. De koning wilde dat hun buit bij de dief bleef. De volgende dag arriveerde de koning bij het huis van de ouderman. Iedereen kreeg een drankje. Toen de man en zijn vrouw even weg waren, ruilde de koning de twee glazen van hem en van de ouderman om. De vorst zei dat hij zich een beetje moest haasten, dus het was tijd om te drinken. De ouderman dronk en stierf kort hierna. De koning wilde dat zijn helper de functie van de ouderman zou vervullen. Daarom moest de dief voor de koning verschijnen. De koning stelde vragen aan de dief (bijvoorbeeld over de klap) maar deze was erg bang en daarom ontkende hij alles. De koning stelde de dief gerust en maakte hem tot ouderman.³⁶

Een opvallende overeenkomst met het Matthias sprookje en met het Mongools verhaal is dat hier, in het Litouws verhaal de koning van de waarzeggers een waarschuwing kreeg. Zoals koning Matthias en Karel droeg deze vorst vermomming om onherkenbaar te blijven. Het is duidelijk dat er geen sprake was van de onhandigheid van de koning tijdens de diefstal zoals in de andere verhalen. De rol van de vrouw van de verrader was anders. Zij verzette zich niet tegen het idee van haar man, zoals de vrouw van Eggeric of de vrouw van de hoofdminister in *Koning Matthias gaat stelen*. Net als in *Karel ende Elegast* wilde de vermomde koning eerst de

koning bestelen, maar de dief wees dit af en gaf de koning zelfs een oorveeg. Wij kunnen zien dat de dieven zich onder het bed moesten verstoppen, en daar hoorden ze het boosaardige plan van de verrader. In dit verhaal hoorde beide mannen het plan. De samenzweerders wilden de koning niet met wapens doden, maar met vergif, zoals dat in *Koning Matthias gaat stelen* gebeurde. Als beloning kreeg de dief geen vrouw, maar een belangrijke positie: hij werd ouderman.

Een Russisch verhaal: De Tsaar en de Dief

Het verhaal is in de verzameling, *Severnye skazki* van Nikolaj Ontsjokov te vinden.³⁷ In dit verhaal zijn er ook delen die niet aanwezig zijn in *Karel ende Elegast* en daarom komen ze niet voor in deze samenvatting. De tsaar vermomde zich als nar en op de markt kwam hij een dief tegen. Ze besloten om samen te gaan stelen. Volgens de tsaar zouden ze naar de tsaar moeten gaan. Als reactie hierop, kreeg hij een klap van de dief. Het idee van de dief was dat ze naar de bojaren gingen om te stelen. Eerst beklom de dief de muur. Op de zolder merkte hij een groep bojaren op en hoorde dat ze een complot smeedden. Daarna sloot de tsaar zich aan bij de dief en hij hoorde ook de boosaardige plannen van de bojaren. De tsaar deed zijn vermomming uit. Toen realiseerde de dief zich dat hij de tsaar een klap in zijn gezicht had gegeven. Hij vroeg om vergeving. Samen gingen ze terug naar het paleis en bedachten een plan om de samenzweerders te ontmaskeren. De dief vermomde zich als koopman. Toen de bojaren arriveerden, vroeg een van hen:³⁸ ‘Hoe is dat bij U de gewoonte? Wie drinkt er eerst, degeen, die schenkt, of degeen, wien geschonken wordt?’³⁹ De koopman zei dat de bojaar eerst moest drinken, maar in de drank zat vergif, bestemd voor de tsaar. De dief werd uiteindelijk raadsman.⁴⁰

In het Russische verhaal is er geen sprake van een engel of een waarzegger. De tsaar mengde zich gewoon verkleed onder het volk. Dit is misschien te danken aan het feit dat het heidendom ook een rol zou kunnen spelen in het Russische verhaal.⁴¹ De vermomde tsaar ontmoette een dief, net als koning Karel en koning Matthias. Ook in dit verhaal wilde de tsaar de dief ervan overtuigen om de tsaar te bestelen, maar zoals in *Karel ende Elegast* verwierp de dief dit voorstel. In deze Russische versie was er geen sprake van de vrouw van de verrader. De bojaren gebruikten een vergiftigde drank om de tsaar te vermoorden. Maar zoals in *Koning Matthias gaat stelen* moesten de samenzweerders hun eigen drankje drin-

ken. Zoals in de andere verhalen, behalve *Karel ende Elegast* en *Koning Matthias gaat stelen*, was de vorst hierin ook een oorgetuige: hij hoorde dat een complot tegen hem werd gesmeed. Maar de tsaar en de dief verstopten zich niet onder het bed. En wat nog verrassender was, dat de tsaar zichzelf voor de dief ontmaskerde, kort nadat dat hij te weten kwam dat de bojaren hem wilden doden. In de andere verhalen was dit één van de laatste stappen. En zoals dat in de andere verhalen gebeurde, kreeg de dief in dit verhaal ook een beloning: hij werd raadsman.

Het Russische verhaal kent volgens H. W. J. Kroes talrijke andere varianten.⁴² In de meeste verhalen was er sprake van de tsaar die vermomd ging stelen (hij had een droom, waarin hij drie keer werd gewaarschuwd of hij trok gewoon de stad rond). Hij ontmoette een dief of een alcoholist of een soldaat. Ze gingen samen stelen en ontdekten een complot tegen de vorst. Het complot werd gesmeed door een maarschalk of een generaal of een bojaar of een senator of door een gewone heer of door de rijksgroten. Meestal werd er vergif gebruikt. In sommige verhalen wisselden ze hun mutsen uit om elkaar te kunnen herkennen, net als in het Mongools verhaal. Aan het einde kreeg de dief altijd een beloning van de vorst.⁴³

Conclusie

In onze studie wilden we een bijdrage leveren voor het Karel ende Elegast onderzoek in internationale context. Hiervoor hebben we de twee basisverhalen, de middeleeuwse voorhoofse roman, *Karel ende Elegast* en het Hongaarse volkssprookje, *Koning Matthias gaat stelen* met elkaar vergeleken. Ook andere verhalen uit Frankrijk, Litouwen, Mongolië, Rusland en Boemen hebben wij bij de vergelijking betrokken.

Het resultaat is dat er duidelijk sprake is van een universeel zwerfmotief. We kunnen concluderen dat in de teksten het motief van de vermomde koning in alle landen en culturen in grote lijnen met elkaar overeenkomt. Het Hongaarse Matthias sprookje en de Nederlandse Karelroman vertonen opvallende overeenkomsten. Niet alleen het begin (de vermomde koning gaat uit stelen, ontmoet een dief, ze gaan bij een vertrouwenspersoon van de koning inbreken en ontdekken uit het gesprek tussen man en vrouw dat een complot wordt gesmeed tegen de koning waar de vrouw tegen is) maar ook het einde van het verhaal (uiteindelijk sterft de boosdoener en de dief krijgt als beloning onder andere de vrouw van de samenzweerder) is hetzelfde. Er zijn echter ook verschillen. De geplande vergiftiging van de

koning vind je niet in *Karel ende Elegast*, maar wel in het Hongaarse sprookje en ook in de verhalen uit Rusland, Litouwen, Mongolië en Bohemen. Het kernverhaal wordt in elk land geadapteerd op de eigen situatie, op eigen vorsten en op de eigen cultuur. In Nederland is de vorst Karel de Grote, in Bohemen Josef II, in Rusland de tsaar, in Hongarije koning Matthias. Het is waarschijnlijk dat na verder onderzoek nog meer verhalen uit andere landen boven water zullen komen die ‘de koning op het dievenpad’ als universeel zwerfmotief hebben net als *Karel ende Elegast* en *Koning Matthias gaat stelen*.

Noten

- ¹ Kroes, ‘*Karel ende Elegast* en de “meesterdief”-sprookjes’
- ² Tot nu toe is over dit onderwerp slechts een korte bijdrage van Anikó Daróczi gepubliceerd. Daróczi, ‘A királynak lopni kell’, 35–36.
- ³ Adema, *Karel en Elegast*, 11–63.
- ⁴ Kríza, *Mesék és mondák Mátyás királyról*.
- ⁵ Kríza, ‘Mátyás király lopni megy’, 109–120.
- ⁶ Magyar, *Mátyás király narratív hagyományköre*, 52.
- ⁷ Magyar, *Mátyás király narratív hagyományköre*, 23.
- ⁸ Kroes, ‘*Karel ende Elegast* en de “meesterdief”-sprookjes’, 87.
- ⁹ Nógrády, *A mese*, 1:34–35.
- ¹⁰ Honti, *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen*
- ¹¹ Antti, Thomson, *The Types of the Folktale*
- ¹² Banó, ‘Népmese’, 74–75.
- ¹³ Harun & Jamaludin, ‘Folktale conceptual model based on folktale classification system of type, motif, and function’, 353.
- ¹⁴ Banó, ‘Népmese’, 75.
- ¹⁵ Kovács, *Magyar népmesekatalógus*, 4:236–239.
- ¹⁶ ibidem, 18.
- ¹⁷ Meder, ‘*Esmoreit*: de dramatisering van een onttoverd sprookje’, 19.
- ¹⁸ Meder, ‘De soldaat en de koning (incognito)’, 341.
- ¹⁹ ibidem, 342–343.
- ²⁰ Kríza, ‘Mátyás király a népmesékben és a mondákban’, 81.
- ²¹ Oostrom, *Stemmen op schrift*, 234.
- ²² ibidem, 234–235.
- ²³ ibidem, 235.
- ²⁴ ibidem
- ²⁵ ibidem, zie ook: Besamusca [et al.], ‘Karel ende Elegast’, 53.
- ²⁶ (<https://mainzerbeobachter.com/2016/02/27/karel-ende-elegast-3/>).
(laatst geraadpleegd op 20 december 2019).
- ²⁷ Oostrom, *Stemmen op schrift*, 236.

- ²⁸ Brongers, ‘*Karel ende Elegast* en de Oudnoorse *Karlamagnús saga*’, 163.
²⁹ *ibidem*, 164.
³⁰ *ibidem*, 165.
³¹ *ibidem*, 166–167.
³² zie hierover: Kern, ‘De sage Karel ende Elegast bij de Mongolen.’; Ramondt, *Karel ende Elegast oorspronkelijk?*, 35–36.
³³ *ibidem*, 36.
³⁴ Meulen, ‘De sage van Karel en Elegast bij de Litauers’, 89.
³⁵ Oorspronkelijk was de ouderman een bestuurder en raadgever van een gilde. Hier waarschijnlijk een soort adviseur of raadgever van de koning.
³⁶ *ibidem*, 90–91.
³⁷ (<http://www.slavischeliteratuur.nl/tslarchief/tsl72/72b.html>). (laatst geraadpleegd op 15 november 2019).
³⁸ Ramondt, *Karel ende Elegast oorspronkelijk?*, 29–30.
³⁹ *ibidem*, 30.
⁴⁰ *ibidem*
⁴¹ *ibidem*, 32–33.
⁴² Kroes, ‘*Karel ende Elegast* en de “meesterdief”-sprookjes’, 97–99.
⁴³ *ibidem*.

Bibliografie

Primaire literatuur

- Karel en Elegast. Tekst en vertaling*, bewerkt en vertaald door Adema, H., 1992 (5de druk), Leeuwarden: Uitgeverij Taal & Teken.
 ‘Mátyás király lopni megy’, *Mátyás, az igazságos*, Kríza, Ildikó (red.), 1990, Boedapest: Akadémiai Kiadó.

Secundaire literatuur

- Aarne, Antti; Thompson, Stith, 1928, *The types of the folk-tale: a classification and bibliography*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
 Banó, István, 1988, ‘Népmese’, *Magyar néprajz nyolc kötetben* (deel 5), Paládi-Kovács, Attila (red.) [et al.], Budapest: Akadémia Kiadó.
 Berg, Evert van den & Besamusca, Bart, 1992, ‘De Karelepiek in vogelvlucht.’, *De epische wereld. Middelnederlandse Karelromans in wisselend perspectief*, Berg, Evert van den & Besamusca, Bart (red.), Muiderberg: Dick Coutinho.

- Brongers, M. C. A., 1972, 'Karel ende Elegast en de Oudnoorse *Karlamagnús saga*.' *De Nieuwe Taalgids*. 65.1: 161–180.
- Daróczi, Anikó, 2022, 'A királynak lopni kell. Nagy Károly és Mátyás király irodalmi találkozása.' Gera Judit, Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya, Daróczi Anikó (red.) *A holland nyelvű irodalom története*. Budapest: Osiris, 35–36.
- Harun, Harryizman & Jamaludin, Zulikha, 2013, 'Folktale conceptual model based on folktale classification system of type, motif, and function.', *Proceedings of the 4th International Conference on Computing and Informatics*, ICOCI 2013. 28–30 August, Sarawak: Universiti Utara Malaysia, 352–357.
- 'Karel ende Elegast', bewerkt door Besamusca, Bart & Dijk, Hans van, vertaald door Thea Summerfield, 2011, *Olifant*. 26.2: 51–165.
- Kern, H., 1893, 'De sage Karel ende Elegast bij de Mongolen.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 12: 196–198.
- Kovács, Ágnes, 1981, 'rablómese', *Magyar néprajzi lexikon* (deel 4), Ortutay, Gyula (hoofdred.) [et al.], Boedapest: Akadémiai Kiadó.
- Kríza, Ildikó, 2007, *A Mátyás-hagyomány évszázadai*, Boedapest: Akadémiai Kiadó.
- Kríza, Ildikó, 2008, 'Mátyás király a népmesékben és a mondákban.' *Honismeret*. 36.6: 75–82.
- Kroes, H. W. J., 1952, 'Karel ende Elegast en de "meesterdief"-sprookjes.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 69–70: 81–103.
- Magyar népmesekatalógus* [Hongaarse volkssprookjescatalogus], 1984, (deel 4), Kovács, Ágnes (red.), Boedapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoport.
- Magyar, Zoltán, 2017, *Mátyás király narratív hagyományköre. Típus és motívumindex* [De narratieve traditie van koning Matthias. Typen en motieven], Budapest: Balassi.
- Meder, Theo, 1997, 'De soldaat en de koning (incognito)', Dekker, Ton [et al.], *Van Aladdin tot Zwaan kleef aan. Lexicon van sprookjes: ontstaan, ontwikkeling, variaties*, Nijmegen: SUN, 339–344.
- Meder, Theo, 1996, 'Esmoreit: de dramatisering van een onttoverd sprookje' *Queeste*. 3.1: 18–24.
- Meulen, R. van der, 1913, 'De sage van Karel en Elegast bij de Litauers' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 32: 89–91.

- Nógrády, László, 1917, *A mese* [Het sprookje], (deel I), Budapest: Magyar Gyermektanulmányi Társaság.
- Oostrom, Frits van, 2006, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Ramondt, Marie, 1917, *Karel ende Elegast oorspronkelijk? Proeve van toegepaste sprookjeskunde*, Utrecht: A. Oosthoek.

Internetbronnen

- Lendering, Jona. 2016. *Karel ende Elegast (3)*.
<https://mainzerbeobachter.com/2016/02/27/karel-ende-elegast-3/>
(laatst geraadpleegd op 20 december 2019).
- Waegemans, Emmanuel. *Karel en de Elegast in Rusland*
<http://www.slavischeliteratuur.nl/tslarchief/tsl72/72b.html>
(laatst geraadpleegd op 15 november 2019).

Aanhangsel

Koning Matthias gaat stelen

U weet wel, dat koning Matthias, die ook „Matthias de rechtvaardige” werd genoemd, vaak onder het volk rondliep. En als hij dat deed, dan vroeg hij aan de arme mensen, hoe het met hen ging. Waarvan ze leefden? En hij vroeg ook wat de rechter of de notaris in het dorp deed. En als hij erachter kwam dat de rechter of de notaris van het dorp foute dingen deed, dan werd die op staande voet ontslagen.

De ene keer, waar en wanneer het was weet ik niet, ik was toen nog niet eens geboren, toen de koning zo onder het volk rondliep. Hij ging bij een oude zigeunervrouw binnen. Zij was juist kaarten aan het leggen in haar kamertje.

Koning Matthias begroette haar:

– Een goede dag gewenst, moedertje! Wat bent u daar aan het doen?

– Ook een goede dag, mooie, jonge heer! Ik ben net aan het kijken, wat de toekomst de mensen zal brengen. En wat wil jij hier?

(De zigeunervrouw noemde de koning een jonge heer omdat de koning, wanneer hij onder het volk rondliep meestal oude, versleten kleren droeg, net als een vagebond. En als aan hem gevraagd werd hoe hij heette, noemde hij altijd een andere naam, zodat hem niemand herkende.)

– Ik ben van heinde en verre gekomen – zei de koning – omdat ik hoorde dat jij moedertje een zeer goede waarzegger bent. En ik wilde ook weten, of in de toekomst mij geluk of ongeluk zou begeleiden.

– Goed dan, jij mooi, jong heertje! Ik zal je de toekomst voorspellen. Het is zo waar alsof je dat in de Bijbel leest.

En toen ging de zigeunervrouw koning Matthias van top tot teen bekijken om in te schatten, wat voor beloning zij van hem zou kunnen verwachten voor haar kunsten. En toen ging ze drie keer mompelen:

– Hocus-pocus-imperatus; blinden kunnen niet zien, slimmeriken zijn vlug van begrip!

Vervolgens ging zij drie keer achter elkaar de kaarten leggen. En toen ze de derde keer ook de laatste kaart op de tafel had gelegd, een aas, sprong ze van haar stoel als door een wesp gestoken. Zij bekeek de koning, schudde haar hoofd met haar verwarde haar en zei toen:

– En nu wel aan, mooie, jonge heer, geeft u mij een zilveren munt! Hoe groter hoe beter!

Koning Matthias haalde uit zijn zak een kronendaalder¹ en gaf die aan de vrouw.

– En nu moet u uw mooie handpalm laten zien! – zei de zigeunervrouw.

Toen haalde de vrouw een verdorde vinger van een mens uit haar zak, die zij van de linkerhand van een opgehangen man had gestolen. Ze maakte drie kruizen met de vinger, op de daalder drie cirkels. Toen stak zij alle twee, de daalder en de vinger in haar zak en sprak drie keer de woorden:

– Snel erin, snel erin, kom nooit meer eruit!

Ze keek naar alle twee handen van koning Matthias en zei toen tegen hem:

– Jij, mooie, jonge heer, jij wordt een heel grote heer, misschien ook wel koning, maar als je niet gaat stelen, zal je nog vóór je naamdag sterven.²

Koning Matthias schaterde van het lachen, gaf de zigeunervrouw nog een daalder en ging zijns weegs. Hoezeer hij ook de voorspelling van de zigeunervrouw uit zijn hoofd wilde zetten, het lukte hem niet. „Als je niet gaat stelen, ga je dood op je naamdag.”

Dit gebeurde rond de zomermarkt, maar hij kon het in februari nog niet vergeten, wanneer het Matthias-dag is. Hij piekerde erover hoe hij nou stelen moest gaan. Hij had het immers nog nooit gedaan. Maar het moest wel gebeuren, anders zou hij in de nacht geen oog dicht kunnen doen. En hij dacht ook dat hij wellicht iets kon leren als hij in de nacht ging rondzwerven.

Hij liet versleten soldatenkleren brengen, kleepte zich aan en sloop het kasteel uit, zonder dat iemand het in de gaten had.

Hij keek over alle hekken of hij iets kon stelen, hij liep langs alle kroegen in de hoop dat hij een dief zou tegenkomen met wie hij zou kunnen gaan stelen omdat hij zelf van stelen geen verstand had. Hij had nog nooit in zijn leven iets gestolen, dus hij wist niet hoe te beginnen.

Uiteindelijk liep hij een smerige, donkere herberg binnen. In de ene hoek van de herberg stond een wrakke tafel, met een olielampje erop. Aan de tafel zat een sombere soldaat te drinken. In de andere hoek van de herberg sliep de kroegbaas.

Toen de deur openging en koning Matthias het lokaal binnen ging, stond de kroegbaas meteen op, schonk de gast een beker slechte wijn in en zette de beker naast het lampje.

Koning Matthias ging bij zijn wijn zitten en de soldaat sprak hem aan:

– Wat ben jij aan het doen, zo laat in de nacht, mof?

(De soldaat dacht dat koning Matthias een mof was, omdat de koning een grote neus, en geen snor had. En van dit soort mensen dachten de soldaten allemaal dat ze moffen waren, ook al spraken zij geen enkel woord Duits.)

– Ik ben toch geen mof, vriend. Ik dien wel bij een Duits regiment, maar ik ben net zo een Hongaar als jij! – zei koning Matthias tegen de soldaat.

– Nou, als jij Hongaars bent, dan moet jij hier gaan zitten en met mij drinken!

Toen de soldaat zijn wijn had uitgedronken, gooide hij vier krajcár³ op de tafel en wilde gaan.

Koning Matthias zei toen tegen de soldaat:

– Wacht nog mijn vriend! Drink nog een beker wijn met mij. Ik heb nu verlof en ik wil nog wat lol hebben.

– Ik heb ook verlof – zei de soldaat –, maar ik heb geen geld meer. En ik heb ook nog een klusje te doen. Wat wij namelijk per dag van het leger krijgen, is heel weinig. Daar moet je nog wat erbij doen, anders kun je niet eens je wijn betalen.

– Blijf nog een poosje, ik zal je wijn betalen – zei koning Matthias.

Hij bestelde bij de kroegbaas nog een beker wijn. Tijdens het drinken zei de soldaat opeens tegen de koning:

– Nou, mof, jij hebt nu getrakteerd, maar ik zal je het geld niet lang schuldig blijven. Morgen krijg je je geld terug omdat ik morgen wel een heleboel poen zal hebben.

– Waar haal jij het geld dan vandaan? Morgen is er toch nog geen betaling?

– Nee – zei de soldaat –, maar van die betaling die wij van het leger krijgen, worden we toch niet rijk. Maar er zijn toch andere manieren voor een arme soldaat om aan wat centen te komen.

– Hoe dan? – vroeg koning Matthias, maar hij had het al in de gaten dat de soldaat iets verkeerd in de zin had. Aan de andere kant was de koning blij omdat hij wist, dat hij een maat zou hebben met wie hij kon gaan stelen.

– Jij vraagt, mof, waar ik dat geld vandaan haal. Ziezo, als jij nu met mij meekomt en mij een beetje helpt, dan zal ik je het wel laten zien. Jij zal ook wat krijgen, je zal er geen spijt van krijgen.

– Ik wil wel met je meegaan. – antwoordde koning Matthias – Mijn beurs is namelijk ook leeg en wij zullen pas over drie dagen de betaling krijgen.

– Nou dan. Betaal en laat ons gaan – zei de soldaat –, het is tijd.

Koning Matthias betaalde de wijn en ze liepen de ene straat in en de andere uit. Opeens kwamen ze bij een grote stenen muur. De soldaat zei tegen de koning:

– Nou, mof, hier zijn we dan. Maar vanaf nu moet je heel stil zijn!

– Wat wil jij dan hier doen? – vroeg koning Matthias – Dit is toch de muur van de tuin van de hoofdminister. Wil jij van hem stelen? Hoe wil je over de muur klimmen? Aan de overkant van de muur staat een schildwacht. Als hij ons zou pakken, dan worden wij morgen doodgeschoten.

– Jij moet niet zeuren, mof, maar doen wat ik zeg!

Ze gingen naar de overkant van de straat. Daar was een ladder verstopt in het gras. Ze pakten de ladder, zetten hem tegen de muur en klommen omhoog. Koning Matthias was zo bang, dat hij schudde van angst en hij nauwelijks de ladder op kon. Toen ze boven op de muur waren, trokken ze de ladder omhoog, zetten de ladder aan de andere kant tegen de muur en daalden af. Toen ze al beneden stonden zei de soldaat tegen koning Matthias:

– Mof, zie jij het open raam daar boven?

– Ja, ik zie het – antwoordde koning Matthias.

– Nou, we gaan de ladder tegen dat raam zetten omdat het juist de eetkamer is van de hoofdminister. Daar pakken wij het zilveren bestek, alle lepels, vorken en messen. Daar zullen we voldoende geld voor krijgen. Maar jij moet niet zo sidderen mof, anders krijg jij zo een oorveeg dat je wel straks

Abraham zal aangrijzen. Jij bent zo erg aan het klappertanden dat de honden van de herrie wakker worden.

– Maar als de minister wakker wordt en als hij ons dan afschiet?

– Hij wordt toch niet wakker – zei de soldaat –, hij is niet eens thuis. Hij is met zijn vrouw naar een bal. Dat weet ik van de kokkin. Ik ben toch niet gek dat ik met mijn hoofd tegen de muur loop. Jij moet je hier schuilhouden in de struiken en wachten tot ik weer beneden ben. Maar je moet vooral stil zijn, mof! Als ze ons hier te pakken krijgen, zullen we worden opgehangen. Dan hoef je je geen zorgen meer te maken dat je schoenen ooit zullen verslijten.

Koning Matthias ging schuilen in de struiken en de soldaat klom het raam naar binnen. Maar toen hij zijn tas volgepakt had met zilveren lepels en vorken, hoorde hij iemand de deur naderen. Hij wilde snel door het raam vluchten, maar daar was al geen tijd voor. Wat moest hij doen? Hij kroop snel onder het bed.

De minister kwam met zijn vrouw binnen en hij sloot de deur achter zich. Vervolgens gingen ze naar de andere kamer, kleeadden zich uit en gingen in hun bed liggen.

Tijdens het uitkleden vroeg de minister aan zijn vrouw, of zij het gouden koffiekopje voor zijne majesteit, de koning liet maken?

– Ja hoor! – zei de vrouw.

– Nou dan, hier in dit flesje zit het vergif. Je weet, morgen heeft zijne majesteit zijn naamdag. Dan komt hij altijd bij ons ontbijten. Zet voor hem een goede, sterke koffie, je schenkt de koffie in het nieuwe, mooie kopje en dan doe je het vergif erin. Hij sterft en ik word dan koning. En jij wordt koningin, niet alleen maar mevrouw minister.

– Maar mijn lieve man, waarom zou ik zoiets doen? – vroeg de vrouw. – Het gaat ons toch prima! Het zou niet beter kunnen ook als jij de koning was! Zoiets ga ik zeker niet doen, wat jij ook met mij voor hebt.

– Dat is mijn bevel! – zei de minister. – En jij doet wat ik beveel. Denk jij soms dat ik hier verder zal dienen als ik ook de heer kan zijn?

De deur werd dichtgeslagen en zij gingen naar bed.

De soldaat sloop zachtjes door het raam naar buiten en gaf een seintje aan koning Matthias. De koning was zo stijf van angst dat hij nauwelijks uit de struiken kon kruipen.

Ze brachten de ladder weg, en verdwenen zoals zij gekomen waren. Ze borgen de ladder op in het gras en liepen verder zonder een woord te zeggen.

Maar koning Matthias merkte dat de soldaat om een of andere reden bedreefd was. De soldaat was de hele tijd aan het zuchten en zweeg als een mof.

Na een tijdje hield koning Matthias het niet meer uit en vroeg aan de soldaat wat hij van de minister had gestolen.

– Ach, mof, ik heb daar zoveel zilver gehaald dat ik het bijna niet kan dragen – zuchtte de soldaat. We zullen er zoveel geld voor krijgen dat we het hele jaar feest kunnen vieren – als jij mof, ons niet verraad.

– Onzin! – zei koning Matthias –, maar wie zal van ons al die lepels kopen? De naam van de minister staat op elk stuk! Het is wel overduidelijk dat het niet van ons is en wij worden toch gepakt.

– Wel nee, mof, laat het niet meer jouw zorg zijn. Waar is dan de kroegbaas voor? Hij zal het tafelzilver van ons kopen, ook al was het van zijn eigen vader. Hoofdzaak is dat hij er winst aan behaalt. En wees er maar zeker van, hier zal hij winst van trekken, meer dan hij ons zal betalen.

– Maar nu in de nacht kunnen we het toch niet verkopen. De kroegbaas slaapt al.

– Jij bent toch gek. Als we het niet nu verkopen, dan verkopen we het wel morgen – antwoordde de soldaat.

– En hoe krijg ik dan mijn eigen deel van de buit? – vroeg koning Matthias.

– Nou, ik zal morgenochtend, wanneer de anderen op de parade zijn op de naamdag van de koning, het zilver verkopen. Na de lunch kun je bij mij langskomen en dan gaan we het geld verdelen en dan gaan we drinken. Wees niet bang, mof, ik zal je niet in de maling nemen. Nu gaan we de buit hier onder de struik onder de aarde stoppen en dan gaan we terug naar huis omdat ons verlof al bijna op is.

Dat deden ze inderdaad. Ze hebben de zilveren lepels en vorken begraven en gingen weg. Maar de soldaat bleef zuchten.

Toen zei koning Matthias tegen de soldaat:

- Zullen we nog een beker wijn gaan drinken? Ik heb nog een beetje geld.
- Goed dan, mof. Laat ons nog eentje hier drinken. Hier wordt nog betere wijn geschonken dan in de andere herberg. Hier moet je tien krajcár voor een icce⁴ betalen.
- Dat maakt niet uit – antwoordde koning Matthias –, ik heb nog twintig krajcár en morgen zal ik nog meer hebben.
- Dat is waar, mof, dat is waar. Wees niet bang! – zei de soldaat. – Maar je moet wel opletten dat je niet je mond voorbij gaat praten!

En ze gingen de kroeg in, gingen in een hoek zitten en dronken.

Tijdens het drinken vroeg koning Matthias aan de soldaat:

- Maar hoe kan ik je morgen vinden, vriend? Ik weet niet eens hoe je heet en waar je woont.
- Zo, jij bent toch bang, mof, nietwaar? Jij bent bang dat ik me uit de voeten maak met het geld. Ik ga je dan mijn naam noemen: János Kovács. Ik dien bij de Alexandriner, vijftiende compagnie, derde peloton. Als je de kazerne binnenloopt, links van de poort, derde deur. En hoe heet jij, mof?
- Wel, mijn vriend, ik heb een zeer aardige naam, ik ben bijna bang hem uit te spreken.
- Kom aan! Zeg het op!
- Ik heet, mijn vriend, Mathias Pamsabel.

De soldaat begon vreselijk te lachen en zei:

- Zeg het nog eens, mof!

Koning Matthias heeft de naam herhaald en voegde er aantoe dat hij bij de eenheid Prájcsansz diende.

Ze dronken hun wijn uit en gingen huiswaarts. Onderweg begon de soldaat alweer te zuchten en voor zich te mompelen.

Koning Matthias sprak uiteindelijk de soldaat aan:

- Hoor eens, mijn vriend, wat heb jij op het hart? Sindsdien je de lepels uit het huis gehaald hebt, ben jij alleen maar aan het zuchten en jij bent zo

chagrijnig dat je bijna niet wilt praten. Ben jij soms bang dat je gepakt en opgehangen wordt?

– Wel nee, mof – zuchtte de soldaat –, maar dit ga je toch niet begrijpen! De Hongaarse koning is immers niet jouw koning. Maar voor mij is hij de Here God! Mijn vader zei vaak dat zo'n goede koning als Matthias de rechtvaardige kon de goede God ook maar een keer scheppen. En mijn vader had inderdaad gelijk, omdat voor die koning arme mensen en rijke mensen gelijk waren. En nu gaan we deze goede koning toch verliezen.

– Waarom zouden we de koning verliezen? Hem mankeert toch niets! Ik heb hem nog vanavond gezien. Hij liep zo trots als een haan op zijn mesthoop!

– Ik zeg toch, mof, het gaat boven jouw verstand. Denkt jij dat iemand die vandaag gezond is, morgen niet vermoord of vergiftigd kan worden?

– Maar niemand wil toch onze goede koning vermoorden of vergiftigen?
– zei koning Matthias geprikkeld.

– Ja wel, mof! – antwoordde de soldaat. – Denk je soms dat de rijke heren allemaal eerlijk zijn? Nee hoor, onder hen zijn er ook een heleboel boeven. En als een grote heer een boef is dan is die wel een echte grote boef!

– Maar nu moet je mij echt vertellen waar jij die dingen allemaal vandaan haalt.

– Toen ik onder het bed lag, hoorde ik de hoofdminister die tegen zijn vrouw zei dat op de naamdag van de koning, morgen dus, zijne hoogheid de koning bij de hoofdminister zou gaan ontbijten. En de vrouw van de minister zou morgen in een gloednieuw kopje de koning koffie aanbieden, met sterk vergif erin. Het vergif had de minister bij zich in een flesje. En het vergif is zo sterk dat je meteen sterft als je dat drinkt. De arme vrouw wilde niet, smeekte haar man om het niet te doen, maar de minister zei dat het zo moet gebeuren zoals hij dat beveelt. Zie je, mof, dat doet mij pijn. Dat onze goede koning op deze boze manier wordt vermoord. En ik weet dat er een aanslag tegen hem gepland wordt, toch kan ik zijn leven niet redden. Maar weet jij, mof, ik zou het wel zo graag doen. Ik kan niet eens audiëntie vragen bij hem om hem te waarschuwen, dat hij de koffie niet moet opdrinken. Er zou zeker aan mij gevraagd worden, hoe ik dit wist. En als ik het toch zou vertellen, ze zouden toch de hoofdminister gelijk geven. Hij zou toch alles ontkennen, en ik zou als boef opgehangen worden.

– Waarom ben ik toch uit stelen gegaan? – mompelde hij voor zich. – Als ik niet uit stelen was gegaan, zou ik niets gehoord hebben. Dan was alles zo gebeurd. Het helpt helemaal niets als ik hierover mijn hoofd breek. Ik kan er niets aan doen, niets zou helpen. Zie jij mof, zo gaat het met de armelui. Die kunnen niet eens dan helpen, wanneer zij dolgraag zouden willen helpen. Arme koning Matthias! Het is wel erg als iemand arm is, maar het is nog erger als iemand rijk is!

Toen de soldaat aan het einde van zijn verhaal kwam, bereikten zij de kazerne. Hij zei nog tegen de koning:

– Luister mof! Ga naar huis, maar je moet vooral je mond houden. Als je mij verraadt dan ga ik je vermoorden, waar ik jou ook vinden zal. Morgenmiddag kun je je geld bij mij ophalen.

– Goed, mijn vriend – antwoordde koning Matthias.

Toen ging de koning naar de eerste schildwacht, toonde zijn koninklijke gewaad onder de versleten soldatenkleren en beval aan de officier dat János Kovács van het derde peloton van de vijftiende compagnie van de Alexandriner de volgende dag onder geleide van vier bewapende begeleiders naar het kasteel moet worden gebracht.

Koning Matthias ging vervolgens naar huis en ging naar bed. Maar hij kon geen minuut zijn ogen dicht doen. De hele tijd was hij aan het nadenken of de soldaat de waarheid sprak of niet. Hij kon niet in slaap vallen en draaide zich almaar om in zijn bed tot het weer licht werd.

Toen de bediende kwam met zijn gepoetste laarzen om de koning wakker te maken, was hij al half gekleed. Toen het acht uur werd, bond hij zijn zwaard aan en ging naar de hoofdminister om te ontbijten.

Toen de koning bij de hoofdminister de kamer binnen liep, schrok de arme vrouw zich te pletter. Zij was halfdood, half levend van schrik. De koning kwam toch nooit ontbijten met een zwaard. Zij wist meteen dat het fout zou gaan aflopen. Maar de hoofdminister, als een ervaren boef, keek er niet eens naar. Hij ging voor de koning staan en begroette hem met zoete woorden en feliciteerde hem onderdanig met zijn naamdag. Maar zijn vrouw naast hem was uit louter angst aan het bibberen.

Na de felicitatie zei de hoofdminister tegen de koning:

– Koninklijke hoogheid! U wordt verzocht deze gouden kop van mijn vrouw aan te nemen, die mijn echtgenote voor de naamdag van u, konink-

lijke hoogheid, heeft laten maken. Moge God u nog vele jaren schenken dat u nog lang in gezondheid koffie uit deze kop kunt drinken.

De koning zag meteen aan de vrouw dat de soldaat de vorige avond de waarheid sprak. Maar hij liet niets merken. Hij dankte voor de goede wensen en nam de gouden kop vol met vergiftigde koffie in zijn hand. Hij keek rond en zei:

– Dat is wel een zeer mooie kop, meneer de minister. Zelfs mijn wapen staat erop gegraveerd. Weet u wat, omdat het mijn naamdag is, kunnen we voor vandaag de kopjes ruilen. U drinkt uit mijn kopje op mijn gezondheid en ik drink uit uw kopje op uw gezondheid.

De minister antwoordde:

– Koninklijke Hoogheid! Het kan toch niet dat ik als dienaar uit uw gloednieuwe kopje de eerste koffie ga drinken.

– Maar als ik het nou zeg – zei de koning –, u weet toch dat op de naamdag van de koning alle wensen van de koning moeten worden vervuld. Probeer u zich maar niet hieraan te onttrekken. U weet toch dat ik mijn wil anders ook kan doorzetten. U moet dit aanbod wel accepteren en u moet de koffie wel uitdrinken.

De minister probeerde zich eruit te praten, maar de koning hield voet bij stuk. Toen het geduld van de koning op was, sprong hij van zijn stoel, trok zijn zwaard, en beval de minister de koffie op te drinken anders zou hij zijn hoofd in tweeën splitsen.

Daarop ging de arme vrouw op haar knieën en smeekte aan de koning om vergiffenis.

De koning zei tegen de vrouw:

– Sta op goede vrouw. U zal niets geschieden omdat ik weet dat u onschuldig bent. Maar deze gifmenger, deze moordenaar moet sterven. Het is beter dat hij het vergif wat hij aan mij wilde geven, opdrinkt. Anders ga ik hem toch laten ophangen.

De minister zag dat hij de dood niet kon ontlopen, dus hij dronk de vergiftigde koffie op en stierf terstond.

Ondertussen werd de soldaat van de kazerne gebracht en er werd gemeld dat János Kovács van de Alexandriner, op bevel van de koning aanwezig was.

De koning liet de soldaat voor zich geleiden en zei tegen hem:

– János Kovács, je hebt de afgelopen nacht gestolen.

– Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, ja ik heb gestolen. Ik kan het niet ontkennen. Ik weet nu namelijk dat ik door die boze mof met de grote neus werd verraden. Maar als ik hem te pakken zou krijgen, zweer ik bij God, ik zal hem wurgen.

– Wat en waar heb je gestolen? – vroeg de koning met gespeelde boosheid.

– Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, ik heb van de meneer de hoofdminister zilveren lepels en vorken gestolen.

– En met wie ging je stelen? – vroeg de koning boos.

– Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, met een mof, die had een grote neus. Maar hoe hij heet, weet ik niet. Toen hij zijn naam noemde brak hij bijna zijn eigen tong. Ik heb niet eens geprobeerd zijn naam uit te spreken. Ik wist dat ik zijn naam nooit zou kunnen onthouden. Ene Matthias was hij, dat kan ik me nog herinneren.

– Zou je hem herkennen als je hem zou zien? – vroeg de koning.

– Ik meld gehoorzaamst, jawel, ik zou hem zelfs uit duizend man herkennen! Niemand heeft zo'n enorme neus als hij.

De koning ging naar de andere kamer, trok de oude soldatenkleden van de vorige avond aan en liet zich door vier gewapende mannen naar binnen begeleiden. Toen hij de zaal binnen ging riep de soldaat:

– Jij boze mof, ik wist wel dat je mij zou verraden! Ik wist wel dat jij een spion was, die arme soldaten wil bespioneren. Maar ik ga jou nu wurgen al word ik zelf erbij dood gemaakt!

De soldaat wilde de koning naar de keel springen, maar de soldaten kruisten hun zwaarden voor de soldaat terwijl de koning zijn oude jas open knoopte.

Toen de soldaat het koninklijke gewaad onder de oude kleden zag, viel hij op zijn knieën en smeekte om vergiffenis.

De koning ging naar hem toe, greep zijn hand en zie tegen hem:

– Sta op mijn zoon! Jij hebt mijn leven gered en je hebt bewezen dat jij van je vorst houdt. Ik vergeef je met de voorwaarde dat jij met de vrouw van de hoofdminister gaat trouwen en aan haar trouw blijft. Ga je deze voorwaarde accepteren? – vroeg de koning lachend.

– Ik meld gehoorzaamst koninklijke hoogheid, ja ik accepteer deze voorwaarde. – antwoordde de soldaat en begon van vreugde te huilen.

– Nou, dan moet de soldaat in een generaalsuniform gekleed worden! Er moet een priester geroepen worden en ook de vrouw van de minister. Zij moeten nu meteen gaan trouwen. János Kovács, vanaf nu ben jij generaal buiten dienst – zei de koning lachend. – Je moet met je echtgenote goed omgaan en je moet mij niet meer opdragen de zware ladder voor jou te slepen. Je krijgt namelijk meer betaling dan de ene peták⁵ van het leger. Het is dus niet meer noodzakelijk de betaling met zilveren lepels aan te vullen.

De soldaat werd naar het badhuis van de koning gebracht, daar werd hij grondig gewassen, gekamd en in een nieuw generaalsuniform gestoken. De soldaat werd een zeer knappe en zeer jonge generaal omdat hij maar vijftientig jaar oud was en hij was voor een soldaat ook behoorlijk knap.

Toen hij weer voor de koning werd geleid, stond de vrouw van de minister er al te wachten, in haar mooiste jurk gekleed.

De koning stelde haar de nieuwbakken generaal voor en zei:

– Mevrouw, deze generaal heeft mij van de dood gered en u van uw gif mengende echtgenoot. Hij vertelde mij dat u in deze zaak geheel onschuldig was. En nu neemt u maar van mij deze generaal als echtgenoot aan en ik wens u een lang en gelukkig leven.

De twee gingen voor de priester met elkaar trouwen en de koning betaalde hun trouwfeest, alsof hij dat voor zijn eigen kinderen deed. Er werd hun ook een landgoed geschonken waaruit zij als prinses konden leven. Ze leefden nog lang en gelukkig.

Verzameld in Kecskemét (provincie Bács-Kiskun)

Vertaald door Gábor Pusztai, met dank aan Jaap Doedens

Noten

¹ Kronendaalder, in de volksmond in Hongarije “lázsiás tallér” was een Oostenrijkse daalder van 28-30 gram, aan het einde van de 18de eeuw. De Hongaarse naam komt van de middeleeuwse “aysium” (l’agio) wat “boven de nominale waarde” betekende, omdat deze daalder meer woog dan de gewone daalder.

- ² De naamdag van Matthias valt in Hongarije op 25 februari.
- ³ *Krajcár* was in de 16-19de eeuw een munteenheid van kleine waarde, meestal van zilver of koper gemaakt. 1 forint was 60 *krajcár* waard. De naam komt van het Duitse „Kreuzer” omdat op de munt een kruis te zien was.
- ⁴ *Icee* is een oude Hongaarse maat van ca. 0,8 liter.
- ⁵ *Peták* is een oude munteenheid, ter waarde van vijf of zeven *krajcár*. De naam komt van het Slavische woord pet (=vijf).